

למי הסמכות לבטל קידושין - רק לגדולי הדור או גם למורי הוראה מוסמכים?

הקדמה

1. הסוברים שרק לגדולי הדור סמכות לבטל קידושין תקנת קידושין על תנאי
2. מקור סמכותם של גדולי הדור והגדרתם
3. הסוברים שכל מורה הוראה מוסמך יכול לבטל קידושין סיכום

הקדמה

בית דין הרבני האזורי בחיפה ביטל בשנת תשע"ח את הקידושו של סרבן גט מפורסם שברח לחו"ל, והתיר את אשתו להינשא, בטענה שעדי הקידושין היו פסולים. פסק דין זה זכה להסכמתם של הרב שלמה משה עמאר והרב ציון בוארון¹. לפסק דין זה נכתבו התנגדויות רבות, שפורסמו בספר "על שבר בת עמי" (תשע"ט). אחד המתנגדים שדבריו פורסמו בספר הנ"ל (שם עמ' 43-52) היה הרב אברהם שרמן, חבר בית הדין הרבני הגדול לשעבר². התנגדותו של הרב שרמן מבוססת על כך שלדעתו רק לגדולי הדור סמכות לבטל קידושין, ושלושת הדיינים בבית הדין הרבני האזורי חיפה שפסק ההלכה ניתן על ידם אינם גדולי תורה.

בלי להיכנס לעובי הקורה של פסק הדין הנ"ל, במאמר זה נציג את הראיות לשיטה שרק לגדולי הדור סמכות לבטל קידושין, וכנגדן את שיטות החולקים, וננסה להכריע בדבר³.

1 הדיינים היו הרב דניאל אדרי, הרב שמואל אברהם חזן והרב אברהם מאיר שלוש, תיק 907872 מיום ה' בתמוז תשע"ח, עדיין לא פורסם. חשוב להדגיש שפסק דין זה ביטל את הקידושין (דהיינו קבע שהם נעשו שלא כהלכה) ולא הפקיע אותם. בעניין זה ראה בספרי: Rabbinic Authority The Vision & the Reality – Beit Din Decisions (להלן "סמכות רבנית") חלק 3, עמ' 135, הע' 1. ראה גם פסק דין של בית הדין הרבני האזורי תל אביב-יפו (הדיינים הרב ישראל שחור, הרב יצחק מרוה והרב שמעון לביא, פסק דין בתיק 905457/10, מתאריך 11/9/17, מופיע במאגר פסקי הדין של בתי הדין הרבניים), שמחלק באופן חד בין שני המושגים. להבהרה באשר להבדל בין שני מושגים אלה, ראה גם "סמכות רבנית", כרך 5, עמ' 325-326.

2 הדברים מסתמכים על מאמרו, "סמכות גדולי הדור בנושאי אישות וגירות", תחומין ל (תש"ע), מעמ' 163 ואילך.

3 במקרי עגינות 'קלאסיים' שבהם נעלם הבעל והתירו את אשתו להינשא על סמך ראיות על מותו, התקבל הנוהג להצריך להיתר זה הסכמה של פוסקים המוחזקים ל"גדולי הדור", ראה: שו"ת

א. הסוברים שרק לגדולי הדור סמכות לבטל קידושין

1. תקנת קידושין על תנאי

אחת הראיות שהביא הר"א שרמן לשיטתו היא הפולמוס שהתרחש בשאלה אם ניתן לתקן "קידושין על תנאי" כדי לפתור בעיות חמורות של עגינות. לפני 140 שנה בשנת תרמ"ד קבע הפרלמנט הצרפתי שבית המשפט האזרחי יהיה רשאי לפרק נישואין בין בעל ואישה לבקשת אחד הצדדים במקרים שימצא לנכון, אפילו אם הצד השני מתנגד לכך, והאישה ובעלה יהיו אז מותרים להינשא לאחרים. בעקבות חקיקה זו היו נשים בקהילה היהודית שהפכו לעגונות, כתוצאה מכך שבעליהם ביטלו את התוקף החוקי של נישואיהם ולהן לא הייתה יכולת לחייב את בעליהן לתת להן גט, ורבני צרפת חיפשו דרכים כדי לפתור את עגינותן.

אחד מרבני צרפת, הרב מיכל וייל, שהיה קודם לכן רבה הראשי של אלג'יר, הציע (ראה "סדר קידושין ונישואין" עמ' שפט) שנשים שבית המשפט האזרחי הצרפתי נתן לגביהן פסק דין של גירושין ייחשבו כנשים גרושות על פי ההלכה, משני נימוקים: 1. סמכותם של חכמי ישראל להפקיע קידושין. 2. הסתמכות על דעות רבי עקיבא ורבן שמעון בן גמליאל (גיטין יא, א) שהכשירו שטרות שעלו ב"ערכאות של גויים", ואפילו גיטי נשים. ההצעה זכתה למחאה גורפת של גדולי הדור, וירדה מהפרק.

בהמשך כמה רבנים בצרפת הציעו פיתרון אחר שיפתור את הבעיה לפחות מכאן ולהבא, שהקידושין מראש יהיו על תנאי, שבהן הבעל יאמר לאשתו: 'הרי את מקודשת לי, ואם שופטי הממשלה יגרשו אותנו ולא אתן לך ספר כריתות כדת משה וישראל לא יחולו הקידושין'⁴. גם ההצעה זו התנגדה רבים מגדולי הדור, ביניהם רבנים ידועים שונים ממדינות שונות כמו הרב חיים עוזר גרודז'נסקי, הרב שלום מרדכי הכהן שבדרון, הרב יצחק אלחנן ספקטור, הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הרא"ה קוק ועוד. גם הרב הראשי לצרפת באותה עת, הרב צדוק כהן, התנגד להצעה זו. מכתבי

הריב"ש סי' שעו; שו"ת הב"ח סי' עט; שו"ת סם חיי סי' נג; שו"ת חמדת שלמה אה"ע סי' לג; שו"ת חלקת יעקב אה"ע סי' לח אות נח; הרב אברהם שרמן, "סמכותם הייחודית של גדולי הדור ופוסקים בענייני גירות ועגונות" (כנס הדיינים, תשע"ט, עמ' 178, 181). אמנם ייתכן שמדובר רק ב"נוהג" ולא בחיוב, ומעיקר הדין די בהיתר של מורה הוראה מוסמך גם בדיני עגונות, ראה שו"ת חלקת יעקב (שם סי' נח) שכן משמע מדבריו. אמנם יש לציין שדווקא בפסק הדין הספציפי הזה קיבלו הדיינים את אישורם של שני פוסקים מובהקים ומפורסמים, כך שיש מקום לומר שגם לשיטתו של הרב שרמן פסק דין זה אמור להיות תקף. ואכמ"ל.

4 "אין תנאי בנישואין" (ראה להלן), עמ' 4. ראה גם שו"ת תעלומות לב ח"ג סי' מט.

הפוסקים המתנגדים ביחד עם חתימותיהם של כ-400 רבנים פורסמו בשנת תר"ץ בספר "אין תנאי בנישואין"⁵.

והנה, מעבר להתנגדויות ההלכתיות להצעה, אחת מסיבות ההתנגדות הייתה העובדה שהרבנים המציעים לא היו ידועים כגדולי תורה. כך כתב הרב מנחם קרקובסקי ("אין תנאי בנישואין", עמ' 20):

הנה דבר כזה הנוגע לדיני אשת איש וממזרות, אי אפשר לומר כי הוא עניין הנוגע לצרפת מקום בעלי התקנה, אלא גם לכל העולם כולו, לכל ישראל מקצה הארץ ועד קצה הארץ כמובן. אינני יודע בשום אופן איך יכולים הרבנים הצרפתים לתקן דבר כזה מבלי שאלת פי גאוני ישראל גדולי הדור שבכל תפוצות הגולה...

דהיינו, מדובר בבעיה שיש לה השלכות ציבוריות, ובהיעדר פסיקת הלכה מקובלת בספרי ההלכה המקובלים, כגון משנה תורה ושולחן ערוך ומפרשיהם, קיים הצורך בהבנה מקיפה של ההלכה, ועל כן העיסוק בנושא מחייב חקירה ויישוב על ידי תלמידי החכמים הגדולים ביותר.

גם רח"ע גרודז'נסקי כתב ("אין תנאי בנישואין", עמ' 16) שאם קיימים נימוקים לפסיקת ההלכה הנ"ל אשר טרם פורסמו בציבור יש למסורם לר"ד פרידמן, שהיה אחד מגדולי הדור, והוא יכריע בדבר.

הר"א שרמן טען, שכמו שאלת תנאי בנישואין, כך גם ביטול קידושין עקב פסילת עדי הקידושין הוא מעשה שמשחרר אישה מבעלה ללא גט. מעשה כזה נוגע לכלל העולם היהודי, ולכן רק גדולי הדור יכולים לדון בו.

2. מקור סמכותם של גדולי הדור והגדרתם

באשר למקור סמכותם של גדולי הדור לדון בעניינים אלו, ששייכים לכלל העולם היהודי, הביא ר"א שרמן את דברי ספר החינוך (מצוה תצה-תצו) על הפסוק (דברים יז, יא) "על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה, לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל":

5 כידוע, מעשה הנישואין מתחלק לשני חלקים: קידושין ונישואין. התנאי כפי שהוא מנוסח הינו תנאי על מעשה הקידושין. אמנם במאות השנים האחרונות שני החלקים מבוצעים זה אחרי זה באופן מידי, ועל כן הדין מתייחס גם ליכולת לבצע נישואין על תנאי. בעניין זה ראה תרומת הדשן סי' רכג; שו"ת חקרי לב אה"ע סי' נח בשם הרא"ש. זו הסיבה שעל אף שהתנאי עצמו מתקיים בעת הקידושין, שם הספר שעוסק בנושא זה הוא: "אין תנאי בנישואין". לסקירה של הסברות ההלכתיות והמטא-הלכתיות שמופיעות במכתבים שפורסמו בספר, ראה "סמכות רבנית", חלק 4, עמ' 21-43.

ונוהגת מצוה זו בזמן שבית דין הגדול בירושלים... ובכלל המצוה גם כן לשמוע ולעשות בכל זמן וזמן כמצות השופט, כלומר החכם הגדול אשר יהיה בינינו ובזמנינו... ועובר על זה ואינו שומע לעצם הגדולים שבדור בחכמת התורה בכל אשר יורו, מבטל עשה זה...

על כך כתב הר"א שרמן (תחומין שם, עמ' 165):

מאחר שרוב חכמי גדולי הדור שבדור רואים מי הם הגדולים שבדור, עם ישראל כולו רואה בהם את הקובעים מי מהחכמים הם גדולי תורה, הרי קביעה זו היא המחייבת, וכן נעשו אותם גדולים מאליהן בית דינם של כלל ישראל. והדבר מחייב את כל קהילות ישראל, חכמי התורה, בית הדין והרבנים שבתוכם.

דהיינו גדולי הדור באים במקום הסנהדרין, והם אלה אשר בידיהם הסמכות הבלעדית להידרש לענייני נישואין, גירושין וגירות אשר משפיעים על כלל עם ישראל. בין היתר הם אלו שצריכים להכריע בעניין נישואין אזרחיים, ממזרות, תקנות רבניות הנוגעות לנישואין וגירושין, ביטול קידושין וקבלת מצוות כדין בעת הגיור⁶. לדעת הרב שרמן, גדולי הדור הם מי שרוב תלמידי החכמים באותו דור רואים אותם ככאלו, זאת לאחר שהם נוכחים לדעת שיש להם ידע שמקיף את ארבעת חלקי השולחן ערוך ונושאי כליהם, ונוסף לכך הם ניחנים בכישרון הנמקה והסקה מיוחדים מעבר למקובל. לאחר שתלמידי חכמים מכירים בתלמיד חכם מסוים כגדול בתורה, הציבור מאשר הכרה זו כשהוא מתייחס לאותו תלמיד חכם כגדול בתורה, ואז הוא הופך לסמכות שבידה לדון בנושאים האמורים לעיל.

ב. הסוברים שכל מורה הוראה מוסמך יכול לבטל קידושין

כתגובה למאמרו המקורי של הר"א שרמן, פרסם הר"ש דיכובסקי מאמר ("דעת תורה בהלכה", תחומין ל, תש"ע, מעמ' 174 ואילך), שבו טען שלאחר הפסקת פעילות הסנהדרין בתקופה שלפני חתימת התלמוד יישוב שאלות הלכתיות נמשך על ידי "מורי הוראה". מהתיאור של הסמכת רב ורבה בר חנה שמופיע במסכת סנהדרין (ה, א-ב) ניתן להסיק שנתנית רשות ללמד או להורות משמעותה הזכות לפסוק את האסור והמותר - "איסור והיתר"⁷, ובעקבות זאת נעשה שימוש חוזר ונשנה בספרות הרבנית במושג "תלמיד שהגיע להוראה", כפי שכתב השו"ע ("י"ד סי' רמב סע' יג-יד)

6 פסקי הרא"ש בבא קמא ט, ה; ים של שלמה בבא קמא טו-טז; שו"ע חו"מ סי' ב סע' א ורמ"א שם; שו"ת מהרי"ק שורש קפח; שו"ת חתם סופר אה"ע ח"א סי' קח.

7 גם בימינו הסמכה רבנית בעולם האשכנזי מוגדרת כקבלת רשות של הנסמך להורות מאת מי שמסמך אותו, ראה שו"ת הריב"ש סי' רעא ורמ"א יו"ד סי' רמב סע' יד.

תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, הרי זה שוטה רשע וגם רוח... כל חכם שהגיע להוראה ואינו מורה, הרי זה מונע תורה ונותן מכשולות לפני רבים...⁸ המושג "הגיע להוראה" הוגדר באופן ברור על ידי הרא"ש (סנהדרין פ"ד סי' ו), בהגדרה שנפסקה להלכה ברמ"א (ח"מ סי' כה סע' ב):

והיכא שנחלקו שני גדולים בפסק הלכה לא יאמר הדיין אפסוק כאיזה מהם שארצה, ואם עשה כן זהו דין שקר, אלא אם הוא חכם גדול וגמיר וסביר ויודע להכריע כדברי האחד בראיות ברורות בעניין אחר יכול החכם לסתור דבריו בראיות ולחלוק עליו... כל שכן אם יש לו סיוע מאחד מן החולקין. ואם לא בר הכי הוא לא יוציא ממון מספק.

הדיין אינו רשאי לבחור באופן שרירותי דעה אחת מבין דעות חולקות, ואם עשה כן - קביעתו היא שקר. רק אם הדיין הוא "חכם גדול וגמיר וסביר" יש בידו את הסמכות לברור בין הדעות, ולבחור להכריע כאחת מהן.

אלא שעלינו להגדיר מיהו אותו "חכם גדול וגמיר וסביר". ברור שאדם ללא ידיעות הלכתיות מספיקות ("גמיר") ומיומנויות חשיבה עמוקות וחדות ("סביר") או אשר אינו מסוגל להכריע "בראיות ברורות" בין דעות שונות בהלכה אינו רשאי לפסוק הלכה. גם אם הוא מומחה בעניינים מסוימים בהלכה, ודאי שהוא אינו יכול להכריע הלכה בעניינים שבהם הוא אינו מומחה. לדוגמה, מאחר וחלק מהדרכים לבטל קידושין במקרה של בעל סרבן גט מצריך הבנה חדה של תשובות רבות שנמצאות בשולחן ערוך חלק אבן העזר, תלמיד חכם, גם אם למד תורה שנים רבות וקיבל הסמכה לרבנות (שעיקרה הוא לימודי אורח חיים ויורה דעה), אינו מוסמך לפסוק בנושאים של נישואין וגירושין בכלל, וביטול קידושין בפרט.

אולם מעבר להשלמת הלימודים הפורמליים ("גמיר") עליו להיות גם בעל מיומנויות חשיבה מפותחות ("סביר")⁹. כך כתב בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"א סי' ה):

8 ראה גם רמב"ם הל' תלמוד תורה ה, ג-ד, שו"ת הרשב"א ח"א סי' רנג, שו"ת מהרשד"ם ח"מ ח"א סי' י, שו"ת חקרי לב אור"ח סי' צו, שו"ת חמדה גנוזה סי' מז-נא, שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א סי' ה.

9 יש כאן שני חלקים - הידע ההלכתי שמקורו במסורת הדורות, והיכולת הלמדנית שעיקרה החידוש בפסיקת ההלכה (יחסי הגומלין שבין שני חלקים אלו נמצאים מעבר לעיסוקו של מאמר זה. להרחבה בנושא ראה "סמכות רבנית" חלק 1, עמ' 63-53). נוסף לשיטת הרא"ש (סנהדרין פ"ד סי' ו) שמגדיר את מורה ההוראה כ'בר הכי', קיימים פוסקים שנקטו במפורש בכינוי זה או שניתן להבין כך מדבריהם, עי' טור ח"מ סוף סי' כה, הגהת הרמ"א ח"מ סי' כה סע' א, ש"ך יו"ד סי' רמד ס"ק ב, תו' ב"ב סב, ב"ד"ה איתמר, רבינו יונה בעליותיו שם, שו"ת תרוה"ד סי' שנב וקובץ שיעורים ב"ב סי' שעח. ועי' מהרש"ל ביש"ש בהקדמות למסכת ב"ב ולמס' חולין, שו"ת אג"מ בהקדמה לחלק אורח חיים וביו"ד ח"א סי' ק וח"ג סי' פח.

ותלמיד גמור שצריך לגמרא וסברא דרבו אסור להורות, לא לבד מחמת כבוד רבו - אלא מפני שלא הגיע להוראה מקרי...

מכלל לאו נשמע גם הן - תלמיד חכם מוסמך שמסוגל להכריע על פי הצגת ראיות ועל פי דעתו שלו, יכול להכריע הלכה, והוא אינו מוכרח לפעול על פי כללי הפסיקה בספיקות, כגון ספק דאורייתא לחומרא וספק דרבנן לקולא¹⁰. לדברי הרא"ש והרמ"א (שם) תלמיד חכם כזה שיש לו את הידיעות והמיומנויות הנ"ל וניגש להכריע בדיון יכול לחלוק על פוסקים מדורות קודמים, בתנאי שהוא מביא ראיות לדעתו ודעתו מתקבלת על תלמידי החכמים שבדורו¹¹. חלק מהפוסקים¹² כתבו שהיכולת לחלוק על פוסקים מדורות קודמים מותנית בכך שאותו תלמיד חכם לא יסתפק בסברות בלבד, ועליו להציג ראיות לשיטתו¹³. אולם אם אכן עשה כן, שומעים לו¹⁴. ואכן, סקירת ספרות השו"ת מראה שאפילו על פסיקות השולחן ערוך אפשר לחלוק בתנאים מסוימים¹⁵. מעבר לכך, בנסיבות מסוימות לדעת פוסקים רבים פוסק מוסמך יכול לסמוך על דעת מיעוט אף בנושא מן התורה, כגון באיסור אשת איש¹⁶.

10 ראה הקדמת הבית יוסף, ים של שלמה ב"ק פ"ב סי' ה, רמ"א חו"מ סי' כה סע' ב, ש"ך יו"ד סי' רמב ס"ק ח וח"מ סי' לז ס"ק כה, פרי חדש או"ח סי' תצו סע' יא, שו"ת נודע ביהודה קמא יו"ד סי' נה. והשווה אורים ותומים סי' כה ושו"ת מהרי"ק שורש קנט.

11 ראה גם רמ"א יו"ד סי' רמב סע' לו. אמנם לדעת הפרי חדש הנ"ל רק פוסק ידוע רשאי לנהוג כן, ובכך יש לכאורה ראייה לשיטה שהובאה לעיל. אולם מרבית הפוסקים האחרים לא הצריכו תנאי זה

12 ראה שו"ת הרשב"א ח"ב סי' שכב, שו"ת פני יהושע יו"ד סי' לד, שו"ת מהר"ם מלובלין סי' קלה.

13 ראה בשו"ת שאילת דוד בקונטרס חידושים סי' עג, שהצריך שאותן ראיות יהיו כאלו שלא היו ידועות לפוסקים בדורות הקודמים.

14 ראה שו"ת תרומת הדשן כתבים סי' רלה, רמ"א יו"ד סי' רמב סע' ג, ים של שלמה בהקדמה, פרי חדש שם, שו"ת נודע ביהודה שם, חזון איש כלאים סי' א, שו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' קט, שו"ת משנה הלכות ח"ח סי' קלז.

15 ראה שו"ת חוט המשולש סי' ט, שו"ת חבצלת השרון אה"ע סי' כח, חזון איש חו"מ ליקוטים סי' א, שו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' קנ, שו"ת חלקת יעקב אה"ע סי' נו, שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ג סי' פח ואו"ח ח"ד סי' סח, שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' לח פי"ח אות ג, שו"ת משנה הלכות ח"ח סי' קלו-קלז

16 ראה אור זרוע ח"ב סוכה סי' שו, שו"ת הרשב"א ח"א סי' רנג, שו"ת רשב"ש סי' תקיג, ב"ח יו"ד קונטרס אחרון פסק בהנהגות הוראה ואיסור והיתר, שו"ת רא"ם ח"ב סי' ה, שו"ת מים עמוקים ח"ב סי' ה בשם הרא"ם, שו"ת תומת ישרים סי' רט בשם מהר"א ירושלמי, שו"ת מהר"ם אלשקר סי' כו, גט פשוט כללים סי' ו, ט"ז יו"ד סי' רצג ס"ק ד ואה"ע סי' יז ס"ק טו, שו"ת אוהל-משה תנינא סי' קכג אות ב, שו"ת שרידי אש ח"א סי' צ וח"ג סי' כה, ושו"ת יביע אומר ח"ח או"ח סי' לד וח"י יו"ד סי' מג. ועי' בדברי הרב אהרן ליכטנשטיין, "The Human and Social Factor in Halakha", Tradition 36:1, 2002, עמ' 1, 11, הע' 30. פוסקים אחרים סמכו על דעת מיעוט רק בעניינים דרבנן: שו"ת רשב"ש סי' תקיג בשם התשב"ץ ור"ן, רמ"א חו"מ סי' כה ס"ק ב, חלקת

לכאורה בגישה זו קיימת סכנה לשלמות תהליך פסיקת ההלכה, מחשש שכל פוסק ישנה את ההלכה לפי סברתו האישית. ואכן, חלק מפוסקי ההלכה חלקו על הגישה שהוצגה לעיל, וטענו שעל מורה הוראה להימנע מפסיקה עצמאית שלו שחולקת על פסיקתם של פוסקי ההלכה מהדורות הקודמים, גם אם יש בידו ראיות מכריעות שתומכות בפסיקתו¹⁷. אך גם לשיטות שאדם יכול לחלוק על פוסק קדום לו או גדול ממנו, יש לסייג ולהגביל את היכולת לחלוק. כפי שראינו לעיל, אין הפוסק יכול לחלוק על מי שגדול ממנו או קדום לו מבלי שהוא מביא ראיות ברורות לשיטתו. בנוסף, הקביעה ולפיה: "הספרים... הם אדונינו"¹⁸ מצוה שטרם הכרעתו על פוסק ההלכה לבחון את כל ספרות ההלכה שנכתבה בנושא על ידי הפוסקים הקודמים לו. ממילא למעשה יוצא שאין לפוסקים בני ימינו אפשרות להכריע להקל במקומות בהם מחברי ספרי הלכה ידועים פסקו להחמיר¹⁹.

פוסק הלכה שאין בידו ראיות התומכות בדעה מסוימת, ואין פוסק גדול ממנו שהוא יכול לסמוך עליו, יידרש להכריע את הנושא בהתאם לחמשת כללי ההוראה הבאים²⁰:

- א. ההלכה נקבעת בהתאם לחכם הגדול בחכמה ובמספר התלמידים, דהיינו מספר התלמידים הסרים למרותו, או שהוא מבוגר יותר (עבודה זרה ז, א).
- ב. ההלכה נקבעת בהתאם לדעת המרא דאתרא, דהיינו הפוסק המקובל על הקהילה²¹.
- ג. ההלכה נקבעת בהתאם לפסיקות לחומרא אשר מופיעות בספרות ההלכה המקובלת על הקהילה (רמ"א חו"מ סי' כה סע' א)²².
- ד. במחלוקת בין דעת הרוב לבין דעת המיעוט הולכים אחר הרוב (משנה עדויות פ"א מ"ה, תוספתא ברכות פ"ד הט"ו, ספר המצוות לרמב"ם מצוה קעה)²³.

מחוקק סי' יז ס"ק לא, ש"ך יו"ד סי' רמב ב'פלפול בהנהגות הוראות איסור והיתר', שו"ת רבי עקיבא איגר ח"א סי' קכב, שו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' נא ואה"ע ח"ד סי' פג.

17 ראה שו"ת מהר"ק שורשים פד, קנט, הקדמה לבית יוסף, גט פשוט כלל ה, ואורים ותומים סי' כה

18 ראה אורחות חיים לר"א מפרובנס הל' תלמוד תורה סי' כא.

19 שו"ת תרומת הדשן כתבים סי' רמא, רמ"א חו"מ סי' כה סע' ב, ושו"ת יביע אומר ח"ד חו"מ סי' א אות ו. ראה גם "סמכות רבנית" (חלק 1 עמ' 34-33 הע' 62-63).

20 ראה במאמרו של הרב אלישע אבינר, "כללי הוראה בהלכות מסופקות" (מעליות יט, תשנ"ט, עמ' 145, 166-152).

21 ראה שו"ת הרשב"א שם וח"א סי' אלף ז, שו"ת הר"ן סי' מח, שו"ת הריב"ש סי' רנו, ופרי חדש שם. ראה גם "סמכות רבנית" (חלק 1 עמ' 53-21).

22 ראה גם "סמכות רבנית" (חלק 1 עמ' 34 הע' 62).

23 אמנם יש שטענו שהכלל לפסוק כדעת הרוב מוגבל ליישוב שאלות בהליכים המתקיימים בבתי

ה. כאשר לא ניתן ליישב נושא הטעון הכרעה על פי הכללים הנ"ל, הנושא יוכרע על פי הכלל של ספק דאורייתא לחומרא וספק דרבנן לקולא (עבודה זרה שם).

לפי כיוון זה גם הרכבים של דיינים שאינם נחשבים כ'גדולי תורה' יכולים להכריע בנושא זה של ביטול קידושין, בלי לחשוש שקיימת בעיה בסמכותם לפעול בנושא²⁴. במידה ויטען הטוען שמציאת פתרונות עבור בעיות של עיגון וסרבני גט אמורה להיות בידיהם של גדולי תורה בלבד, כבר כתב רבי משה בנבנשת²⁵:

כל חכם לב אשר ייקרא והוא שאול בין דין לדין על דברי ריבות... ישוב לכל אשר יקראוהו על פי התורה אשר יורוהו מן השמים, על אחת כמה וכמה דבר שבערוה, ומה גם במקום עיגונא...

דין, ואינו שייך למחלוקות של פוסקים החולקים על פוסקים שקדמו להם, ראה בית יוסף חו"מ סוף סי' יג בשם הרשב"א, גט פשוט כללים כלל ו 5. וראה גם "סמכות רבנית" (חלק 1 עמ' 24 הע' 29-30, וחלק 3 עמ' 247 הע' 21). בנוסף, כלל זה תקף רק כאשר שני פוסקי ההלכה הם בעלי אותו מעמד, ראה שו"ת הרשב"א שם.

24 פסקי דין רבניים ח"ג ס' רכה אות י; תיק מס' 1393-14-1, בית דין הרבני הגדול, 7 בספטמבר, 2004; תיק מס' 306044470/1-2, בית הדין הרבני האזורי ירושלים, 10 ביוני, 2008; תיק -21-2433/1, בית דין הרבני הגדול, 3 בפברואר, 2010; תיק מס' 589138/2, בית הדין הרבני האזורי חיפה, 7 ביוני, 2011; תיק מס' 861252/1, בית דין הרבני הגדול, 23 בינואר, 2012; תיק מס' 373701/10, בית הדין הרבני האזורי תל אביב-יפו, 12 במרץ, 2012; תיק מס' 291091/10, בית הדין הרבני האזורי נתניה, 2 ביולי, 2012; תיק מס' 861974/1, בית הדין הרבני האזורי צפת, 21 בינואר, 2013; תיק מס' 917387/1, בית הדין הרבני האזורי ירושלים, 17 בנובמבר, 2013; תיק מס' 914652/2, בית הדין הרבני האזורי פתח תקווה, 24 במרץ, 2014; תיק מס' 870175/4, בית הדין הרבני האזורי חיפה, 29 בדצמבר, 2014; תיק מס' 1011498; בית הדין הרבני האזורי באר שבע, 10 במאי, 2015; תיק מס' 818315/7, בית הדין הרבני האזורי באר שבע, 21 בספטמבר, 2015; תיק מס' 1061015/2, בית הדין הרבני האזורי חיפה, 16 בפברואר, 2016; תיק מס' 1068830/1, בית הדין הרבני האזורי חיפה, 12 בינואר, 2017; תיק מס' 932006/1, בית הדין הרבני האזורי באר שבע, 1 בפברואר, 2017; תיק מס' 1097040/10, בית הדין הרבני האזורי חיפה, 6 ביוני, 2017; תיק מס' 905457/10, בית הדין הרבני האזורי תל אביב-יפו, 11 בספטמבר, 2017; תיק מס' 1064682/4, בית הדין הרבני האזורי ירושלים, 12 בספטמבר, 2017; תיק מס' 1097040/10, בית הדין הרבני האזורי חיפה, 6 בנובמבר, 2017; תיק מס' 989812/1, בית הדין הרבני האזורי חיפה, 2 בפברואר, 2018 (ממזרות); תיק מס' 1227676/1, בית הדין הרבני האזורי אשדוד, 1 באוגוסט, 2019; תיק מס' 1294108/1, בית הדין הרבני האזורי באר שבע, 13 ביוני, 2021; תיק מס' 1310757/1, בית הדין הרבני האזורי באר שבע, 13 ביולי, 2021.

25 שו"ת פני משה ח"ב סי' קל ובעיקר בח"ג סי' טו. וכן שו"ת הרא"ש כלל נא; שו"ת תרומת הדשן פסקים וכתבים סי' קלט; שו"ת מהרשד"ם אה"ע סי' מג-מד; שו"ת נבחר מכסף סי' סג. כפי שהוזכר לעיל, מבלי להתייחס אל מעמדו של הפוסק, על פוסק ההלכה להיות בעל מיומנויות לפסוק בענייני נישואין וגירושין.

וכן כותב אחריו רבי יחזקאל לנדא ה'נודע ביהודה'²⁶:

מצוה לכל היושבים על מדין להורות הוראה בישראל להזקק למצוא היתר לשקוד על תקנות עגונות להסיר כבלי העיגון מבנות ישראל...
ואחריו גם רבי חיים פלאגי' מדגיש את המצוה להתיר עגונות, וקובע²⁷:
החיוב מוטל על חכם בעל הוראה להשתדל בזה, לפי שמצינו בדברי רבותינו...
שקראו לנשי ישראל בשם בנות ישראל... ללמדנו כאילו הם בנותיו...

סיכום

קיימת דעה שהסמכות לבטל נישואין הינה רק של גדול בתורה, ודיין רגיל אינו רשאי להכריע על ביטול קידושין²⁸, וזאת משום מדיניות כלל-ציבורית באשר לפסיקה בנושא המשפיע על הציבור כולו ככלל, ועל ענייני מעמד המשפחה בפרט²⁹. מאידך, פוסקים רבים הראו שכל מורה הוראה מוסמך רשאי לבטל קידושין כאשר יש לו ראיות הלכתיות לכך, ונראה שזהו המנהג הרווח בבתי הדין הרבניים בישראל³⁰.

26 שו"ת נודע ביהודה, מהד"ת, אה"ע סי' נז.

27 שו"ת חיים ושלום ח"ב אה"ע סי' א.

28 הרב שרמן, לעיל הע' 3, עמ' 167.

29 לדוגמה, אחד החששות המרתיעים פוסקי הלכה מלהידרש לביטול קידושין הינו הפחד שהציבור הרחב יטעה ויחשוב שאישה משתחררת מנישואיה ללא עריכת גט. בהתאם למחשבה מוטעית זאת של הציבור, יתכן ואישה תתחנן ללא קבלת גט מבעלה הראשון, וכל ילד שייוולד לה יהיה ממור. באשר להכרה בחשש זה בהקשרים שונים ראה רש"י מהדורה קמא בשיטה מקובצת, כתובות עג, ב ד"ה צריכה גט; לחם משנה הלכות אישות ד, י; שו"ת אחי עזר ח"א אה"ע סי' כז; שו"ת עין יצחק חלק א אה"ע סי' כד; שו"ת דבר אליהו סי' מח אות א. אמנם הט"ז או"ח סי' תקפה ס"ק ה ויו"ד סי' קיז ס"ק א טוען שאין פוסק ההלכה יכול לאסור את המותר על פי דין תורה, אף על פי כן, "למיגדר מילתא", לדוגמה הגנה על המשפחה היהודית, ניתן לאסור דבר המותר. ועל שו"ת רא"ם סי' נז; הרב אהרן מגד, ספר בית אהרן, ח"ח עמ' 160-158. כמו לגבי שאלתנו על פסיקת הלכה על ידי גדול בתורה או מורה הוראה בנושא נישואין, כך גם הנושאים של גירושין וגיוור נתונים במחלוקת דומה.

30 שאלת הצורך ב"חוות דעת נוספת" המאשרת את פסיקת מורה הוראה לבטל קידושין נתונה במחלוקת. רוב הפוסקים רואים בדבר זה "נוהג" בלבד, ראה "סמכות רבנית" חלק 3, עמ' 262-256, חלק 4, עמ' 161. לדוגמאות של פוסקי הלכה בני ימינו המצריכים אישור פסיקתו של מורה הוראה טרם ביטול הקידושין על ידו, ר' שו"ת אוהל משה ח"ב סי' ככג; שו"ת יביע אומר חלק ט אה"ע סי' לו; שו"ת מנחת אברהם ח"ב סי' ו; שו"ת השב"ט ח"ז סי' כ. לדוגמאות של פוסקים המצריכים אישור על ידי גדולי תורה, ראה שו"ת מהרש"ם ח"א סי' יד; ח"ו סי' קס, ח"ט סי' רלט; שו"ת מנחת אשר ח"א סי' סג, ח"ג סי' פה. עניין מספר מורי הוראה הנצרך כדי לדון בנושא של נישואין וגירושין, ובפרט ביטול נישואין, הינו מעבר לנושא מאמר זה. ראה גרטנר, כפייה בגט, עמ' 44-25; הרב זלמן נחמיה גולדברג, לב משפט, ח"א עמ' 150-149, "סמכות רבנית", חלק 3, עמ' 12, הע' 3; חלק 5, עמ' 271, הע' 1.